CRISTINA-IOANA DIMA

CANONIZAREA ÎN SPAȚIUL CATOLIC – UN SPECTACOL FILOLOGIC OFERIT DE VLAD BOȚULESCU „IUBITULUI CETITOR”*

Este îndeobște cunoscută figura lui Vlad Boțulescu de Mălăiești, logofătul familiei Cantacuzinilor, cel care, atunci când protectorii săi se încurcă în intrigile ce ar fi trebuit să le readucă tronul Țării Românești, ajunge prizonier al austriecilor, petrecându-și ultimii mai bine de 18 ani din viață închis în castelul Sforzesco din Milano[1]. Din această perioadă a vieții lui, au rămas mai bine de o mie de pagini manuscrise, păstrate în trei miscelanee, dintre care unul se află în Biblioteca Națională a Austriei (traducerea romanului popular *Varlaam și Ioasaf*) și două la Arhivele de Stat din Veneția. Dintre acestea din urmă, cel mai vechi conține o traducere a *Vieții lui Scanderbeg*, însă poate cel mai interesant este cel aflat sub cota ms. 68 (ex-Brera 317). El se deschide cu cea mai amplă traducere a cărturarului, *Istoria universale (adecăte a toată lumea) de la facerea ei până într-acest veac, pe scurt, însă*. Am putea spune că această scriere este cuprinsă între paginile 1 și 1018, însă Boțulescu însuși nu îi anunță sfârșitul decât după alte două texte de o mai mică amploare: *De aleagerea împăratului* (p. 1019–1035) și *De câteva cavalieraturi ce sânt mai vestite în Evropa aici să semnează* (p. 1036–1060). Abia pe pagina 1061, logofătul scrie formula de final:

> „Sfârșit aceștei istorii de toată lumea și lu Dumnezeu făcătoriu*l* lumii slavă și laudă. S-au tălmăci*t* această istorie de*n* limba nemțească în românească după cum se veade de Vladu*l* Boțulescu*l* de Mălăiești logofătu*l* aflându-se în Italia, în castelul Milanului, la anu*l* 1763”.

* Această lucrare este realizată în cadrul proiectului de cercetare PN II-RU TE 58/2010, finanțat de CNCSIS-UEFISCSU.

[1] Existența logofătului din Mălăiești a fost semnalată lumii științifice de Ioan Bogdan și N. Iorga. Ea a făcut obiectul câtorva studii, nu foarte numeroase, dintre care cele mai însemnate se datoresc lui Andrei Pippidi. Demonstrația făcută de acesta din urmă asupra legăturii intrinseci între traducerea *Vieții lui Scanderbeg* și o parte importantă a biografiei personajului, legată de Ordinul Constantinian, a declanșat noi investigații cu privire la biografia lui Vlad Boțulescu, întreprinse de Andrei Timotin și Ovidiu Olar, în cadrul proiectului mai sus pomenit. În fine, manuscrisele sale au fost luate în considerare de istorici literari precum Emil Turdeanu sau Dan Horia Mazilu, întotdeauna sub rezerva necunoașterii lor *in integrum*, ceea ce a condus la ideea necesității unei ediții complete a acestor scrieri, alcătuită împreună cu și sub conducerea Emanuelei Timotin.

DACOROMANIA, serie nouă, XIX, 2014, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 15–27

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

După cum arătam într-un articol anterior[2], alte două lucrări din cuprinsul miscelaneului sunt scrise pe caiete separate, iar faptul că au fost cusute împreună se datorează, pur şi simplu, întâmplării. Primul dintre aceste caiete cuprinde nişte însemnări de astronomie copiate în italiană sub titlul românesc „Aici să însemnează de (VB) de nişte înştiinţări astronomiche trebuincioase" (f. 533^{r}–535^{r}), precum şi un vocabular irochez-român: „Câteva cuvinte de*n* limba uno*r* noroade indiane de*n* America" (536^{r}–540^{r}).

Cel de-al doilea, care face obiectul articolului de faţă, a fost scris separat de celelalte, la un an după ce *Istoria* va fi fost terminată, adică în 1764. Paginile sunt numerotate cu litere chirilice, începând cu ѧ. Ca toate operele pe care le-a terminat, traducerea propriu-zisă este precedată de o notă explicativă care arată ce reprezintă respectivul text şi, în acest caz, sursa din care a fost tradus:

> „Înştiinţare cu*m* şi cu ce fe*l* de ţerimonii Papa de la Roma face şi pune în rându*l* sfinţilo*r* pe cei ce mo*r* în leagea catolica romana, tălmăcită după italieneasca limbă, de*n* cartea ce are titlul: *Ristretto Della Vita, Miracoli, e Canonizzione di S. Felice de' Porri da Cantalice Capuccino*[3] (: care va să zică *Pe scurt istorie de viiaţa, minunile şi sfinţeniia canonică a Sfântului Felice dei Porri de la Cantalice, capucin*) şi tipărită în Mila*n* la anu*l* 1712 în tipografiia lu Iosi*f* Pandolfo Malatesta. Tălmăcită în limba românească de Vladu*l* Mălăescu*l* logofătu*l*, aflându-se încă la închisoare în castelu*l* Milanului, în Italia, în ţinutul Lombardiei, la anu*l* de la Hristos 1764" (541^{r}, respectiv 1^{r})[4].

Indicaţiile bibliografice pe care autorul le dă sunt de cea mai mare însemnătate pentru identificarea exactă a sursei din care a fost tradus textul românesc, întrucât *Viaţa Sfântului Felice de Cantalice*, precum şi momentul canonizării acestuia fac obiectul unei bogate bibliografii[5], iar filologului i-ar fi fost altminteri destul de greu să stabilească în ce măsură paginile lui Vlad Boţulescu nu reprezintă prelucrarea unuia sau altuia dintre aceste documente.

Nu putem şti dacă Vlad Boţulescu alege o monografie despre capucinul Felice din Cantalice, din care traduce doar ultimele două capitole, sau dacă, pur şi simplu, a fost una dintre lucrările care i-au „căzut în mână". Argumente ar fi mai degrabă pentru prima variantă, dacă ţinem seama de faptul că *Ristretto Della Vita, Miracoli, e Canonizzione di S. Felice de' Porri da Cantalice Capuccino* apare în tipografia lui Iosif Pandolfo Malatesta, o tipografie din Milano, prodigioasă la începutul secolului al XVIII-lea, care i-a furnizat logofătului român şi originalul italian al traducerii *Vieţii Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf*[6]. Ar mai trebui remarcat şi faptul că niciuna dintre lucrările care au stat la baza traducerilor făcute de Vlad Boţulescu nu era simplă broşură de popularizare. Astfel, ne putem imagina *Istoria Universală* ca pe un tom important, editat undeva în deceniul al cincilea al veacului al XVIII-lea, conform datelor din cuprinsul său. Volumele editate de Ramusio, de unde a luat

[2] Pentru o descriere amănunţită a miscelaneului, a se vedea Dima 2012.

[3] În italiană în text, tradus în continuare de Vlad Boţulescu.

[4] Fila 2, respectiv 541^{v} este goală.

[5] Vezi, în acest sens, Mannetti 1990.

[6] A se vedea, în acest sens, Barindi 2004–2005, p. 74–79. (Mulţumim domnului prof. dr. Mihai Moraru, prin amabilitatea căruia am avut acces la această teză.)

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

glosarul amerindian–român[7], sunt șase la număr, tipărite în secolul al XVI-lea, format *in-folio*, fiecare de aproape o mie de pagini. *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf* este mai puțin amplă (are doar 72 de file), dar volumul în care se găsește este legat împreună cu un alt text[8]. De asemenea, originalul italian al *Vieții lui Scanderbeg și* al *Istoriei casei otomane* sunt două lucrări separate, care alcătuiesc împreună un volum tipărit, se pare, în 1584 la Veneția[9]. Nici cartea pe care o avem în vedere nu face excepție de la regulă. Lucrarea este amplă, de aproape trei sute de pagini, în ciuda titlului care ar putea sugera ideea unui opuscul oarecare, termenul de *ristretto* părând a avea aici mai degrabă o funcție retorică, decât una informativă. Putem presupune, așadar, că locul unde stătea închis Vlad Boțulescu era unul în care se găseau o serie de cărți, și altele erau achiziționate pe măsură ce apăreau, ceea ce ar explica edițiile „de ultimă oră" din atelierele tipografice ale lui Malatesta[10].

La prima vedere, avem în față un pasaj lipsit de culoare în economia preocupărilor atât de diverse ale logofătului închis în castelul din Milano. Totuși, aparența umilă a Sfântului Felice din Cantalice ascunde una dintre figurile importante ale istoriei ordinelor religioase catolice. Este, în adevăratul sens al cuvântului, un personaj emblematic al ordinului din care făcea parte. Se naște în 1515 în satul Cantalice și moare la 18 mai 1587, la ora 19 (viețile sfinților catolici consemnează cu acribie toate detaliile), în Mănăstirea Sfântului Bonaventura[11]. Istoria sa nu poate fi pe deplin înțeleasă decât în contextul ordinului capucin din care a făcut parte. De altfel, în viața sfântului se insistă asupra acestui fapt: opțiunea lui Felice a fost dintru început bine precizată: intra în ordinul capucin sau ar fi renunțat la viața monahală[12].

În 1545, când Felice era admis în ordinul din care și-a dorit să facă parte, acesta nu fusese înființat de multă vreme. El s-a desprins din cel franciscan în contextul Contrareformei, adepții săi dorindu-și, înainte de orice, să urmeze *sine glossa* regulile vieții monahale așa cum Sfântul Francisc din Assissi le-a lăsat în testamentul său[13]. Deși subiectul ar merita o atenție aparte, nu vom insista în articolul de față asupra fascinației pe care acest ordin ar fi putut-o exercita asupra unui strălucit diplomat muntean, închis într-un castel din nordul Italiei pentru păcatul de a se fi amestecat în complicata și nu întotdeauna proba ecuație politică a Euopei primei jumătăți a secolului al XVIII-lea.

[7] A se vedea articolul nostru mai sus citat.

[8] Cf. Barindi 2004–2005, *loc. cit*.

[9] A se vedea Timotin–Olar 2011.

[10] Emanuela Timotin (2012) își pune, la rândul ei, problema condițiilor de detenție a logofătului și observă cu îndreptățire că acestea erau destul de speciale, dat fiind că deținutul dispunea de oricâtă hârtie și cerneală va fi avut nevoie, iar cărțile din care traducea erau departe de a contura universul simplu al unei biblioteci penitenciare.

[11] *Lexicon Capucinum*.

[12] Capitolul al treilea din *Ristretto...* dezvoltă implicațiile acestei alegeri.

[13] Un comentariu competent despre nașterea ordinului capucin este Gianfelice 1990.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

În manuscrisul lui Boţulescu, apare, după titlu, numărul capitolului pe care l-a tradus şi explicaţia: „după cu*m* iaste pu*s* în rân*d* în partea a doaoă a aceştii cărţi”. Fiind pentru prima dată când textul este confruntat cu originalul său italian, ni se pare important să consemnăm aici planul acestei cărţi, pentru a putea înţelege alegerea pe care traducătorul o face. Ea este formată din două părţi. Prima consemnează narativ viaţa sfântului, punând accent pe virtuţile de care acesta a dat dovadă cât timp a trăit, şi cuprinde următoarele capitole:

Cap. 1 *Delle Patria, Genitori, e nascimento di San Felice*
Cap. 2 *Delle Santita della vita del Servo di Dio nello stato di Secolare, e della sua vocazione alla Religione*
Cap. 3 *Dell'ingresso di Felice nella Religione de'Capuccini, e con quanto fervore di spirito abracciasse quel sagro Instituto*
Cap. 4 *Con quanto buon'esempio esercitasse in Roma l'ufficio di cercare le limosine per li Frati*
Cap. 5 *Dell'austerità della vita di questo Servo dei Signore, e quanto fuggisse la practica de'parenti*
Cap. 6 *Dell'humilità e pazienza di questo Sant'Huomo*
Cap. 7 *Della Povertà, Castità ed Ubidienza del Servo di Dio*
Cap. 8 *Della carità del Santo verso il suo prossimo*
Cap. 9 *Della carità ardessima del Santo verso Dio*
Cap. 10 *Delle studio dell'orazione e delle grazie concesse in essa da Dio a questo fedele suo Servo*
Cap. 11 *Dello spirito di Profezia, e del conoscimento ch'aveva il Sant'Huomo de'segreti de'cuori*
Cap. 12 *Dell'ultima infermità, morte, ed esequie del Santo Religioso*.

Trecerea unei figuri exemplare în rândul celor canonizaţi presupune o serie de proceduri, de obicei consemnate ca atare[14]. Prima etapă a acestui proces este cea menită să transforme simplul act neobişnuit, înregistrat la nivel emoţional, într-unul consfinţit cu titlul de minune şi demn de a garanta noul statut al personajului vizat. A doua presupune consemnarea acestor miracole, deja recunoscute, în acte oficiale, care să alcătuiască finalmente un fel de „dosar al sfântului”, pe baza căruia se vor organiza festivităţile prin care personajul este propriu-zis trecut în panteonul catolic. Partea a doua a monografiei redă acest aspect al procesului de canonizare a Sfântului Felice din Cantalice în următoarele capitole:

Cap. 1 *De'Miracoli operati in vita dal Santo*
Cap. 2 *De'Miracoli operati da Dio per intercessione di questo suo Servo, stando il suo corpo in sepolto*

[14] Pentru înţelegerea procesului de canonizare în spaţiul catolic şi a locului special pe care miraculosul îl ocupă în acest proces, a se vedea, printre altele, excelenta lucrare a cercetătorului israelian Michael E. Goodich (2007).

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

Cap. 3 *Miracoli operati da Dio col prodogioso licore uscito dal corpo del Santo*

Cap. 4 *Miracoli operati Da Dio col tocco di diverse cose del suo Servo*

Cap. 5 *Miracoli operati da Dio all'invocatione de meriti del suo Servo*

Cap. 6 *Miracoli operati coll'Olio della lampada del gran Servo di Dio*

Cap. 7 *Come fu cominciato il Processo per la Beatificazione del gran Servo di Dio*

Cap. 8 *Urbano VIII. Pontefice Massimo lo dichiara Beato con sua Bolla speciale*

Cap. 9 *Della solennità celebrata in Roma in questa Beatificazione, e della Translazione del Corpo del Beato*

Cap. 10 *Decreto della Santità di Clemente XI Pontefice Massimo della Canonizazione del Beato Felice*

Cap. 11 *Delle solennità che precederono piu immediatamente alla Canonizazione del Beato*

Cap. 12 *Della solenne Canonizazione del Beato*

Opțiunea lui Vlad Boțulescu de a traduce doar ultimele două capitole poate fi socotită o demonstrație de virtuozitate. De altfel, întregul miscelaneu aflat la Arhivele de Stat din Veneția arată interesele diverse ale logofătului și mai ales preocuparea lui de a transpune un text dintr-un spațiu cultural într-altul. Am putea observa că are o anumită pasiune pentru acest tip de traducere, în ciuda dificultății de a găsi echivalente unor noțiuni care, pur și simplu, nu existau în limba țintă. Deplânge acest neajuns în cuvântul adresat cititorului, care precede *Istoria universală*, dar, în același timp, resimte efortul său ca pe un dar făcut celor de un neam cu el:

> „Priimeaște[15] dară cu bună inemă, o, iubite cititoriule, această puțină osteneală, măcar că a zice adevăru*l* nu puțină a*m* avu*t* în tălmăcirea acestei istorii, de vreame ce fiin*d* limba noastră românească foarte îngustă, iar nu ca alte limbi, cum nemțească, grecească, *i proci*[16], bogate și îndestulate de cuvinte, a putea chia*r* numi și a descoperi firea a orice nume și cuvân*t* cu greu mi-au fos*t*. [...] și pe*n* puțina mea știință și ținerea de minte, de limba patriei meale de atițea ani neexerțelită și părăsită/m-a*m* nevoi*t* însă de a face ca bine și pe lesne de*n* dăstu*l* de oricine a să cuprinde și a să înțeleage" (3^{r-v}).

Observatorul atent deduce din acest scurt citat nu doar tristețea unui om aflat într-o situație de viață deopotrivă inconfortabilă și generatoare de nostalgie, dar și drama unui personaj aflat la limita unui spațiu cultural. Aruncat de diversele aventuri ale sale și ale familiei protectorilor săi pe la curțile mari ale Europei, Boțulescu nu mai este convins de acuratețea cunoștințelor sale de limbă română. Această aură de aventurier, ușor vizibilă pentru istoricul care încearcă să refacă peregrinările sale

[15] Scris: прїимѣще.

[16] Sl. în trad.: *și altele*.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

diplomatice[17], îl însoţeşte şi în opera sa livrescă. Minte iscoditoare, asumându-şi sarcina de a pune în faţa receptorului fragmente ce descriu obiceiuri, moravuri, practici inedite pentru spaţiul cultural căruia acesta din urmă îi aparţine, Vlad Boţulescu este în multe rânduri nevoit să inventeze câmpuri lexicale oarecum artificiale. Capitolele din *Viaţa Sfântului Felice din Cantalice* oferă cercetătorului o mostră perfectă pentru a putea analiza unele caracteristici ale acestui limbaj.

Vom aduce în discuţie un singur aspect al acestei complexe probleme, care atrage primul atenţia cercetăorului, dar a cărui vizibilitate nu-l face mai puţin interesant. Ne referim la raportul pe care autorul traducerilor îl stabileşte între limbile română, italiană (limba din care traducea) şi celelalte care îi erau familiare. De aceea, ne interesează statutul citatelor în latină, pe care le păstrează ca atare în text, când şi unde foloseşte grecisme şi ce soluţii adoptă pentru a transpune termeni italieni fără corespondent, în momentul respectiv, în limba română.

Primele trei citate latineşti din textul italian sunt traduse de cărturarul muntean; toate trei fac parte din *Biblie* şi sunt consemnate cu trimiteri marginale pe care Boţulescu le păstrează întocmai:

> „Lăudaţi pe Domnu*l* între sfinţii săi”[18] (pentru „Laudate Dominum in Sanctis eius”)
>
> „înţelepciunea sfinţilor să povestească noroadele şi laudele lo*r* să vestească bisearica”[19] (pentru „Sapientiam Sanctorum narrent populi & laudes corum nunciet Ecclesia”)
>
> „a*l* cărora sfârşitu*l* vieţii lo*r* văzân*d*, urmaţi credinţa”[20] (pentru „Quoram intuentes exitum conversationis, imitamini fidem”).

Nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem că Vlad Boţulescu a avut în faţă vreo traducere românească a *Bibliei*. De altfel, el păstrează marginal trimiterile aşa cum le-a găsit în textul italian; ceea ce face cu atât mai interesantă opţiunea sa de a reda citatele respective într-o limbă vernaculară. Suntem, poate, în faţa unei percepţii diferite a textului sacru. Aici Vlad Boţulescu nu doar traduce un text, ci îl reface conform cutumelor culturii sale, care de mai bine de un veac îşi asumase traducerea *Bibliei*, spre deosebire de spaţiul catolic unde Scriptura se citea şi se cita în versiunea latinească a Sfântului Ieronim. Importanţa acestor câteva rânduri este probată şi de faptul că sunt aproape singurele cuvinte latineşti pe care consideră necesar să le redea exclusiv în româneşte. Totuşi, traducătorul nu este consecvent, astfel încât, spre sfârşitul lucrării, aflăm un citat din *Înţelepciunea lui Solomon* în latină: *Nos insensati vitam illorum aestimabamus insaniam et finem illorum sine honore. Ecce quo modo computati sunt inter filios Dej et inter Sanctos sors illorum*[21] *est*[22].

---

[17] A se vedea Olar 2011.

[18] Adăugat marginal: „Psalm 150”.

[19] Adăugat marginal: „Eclis<iast>, ca*p* 44”.

[20] Adăugat marginal: „Către Ovreai, ca*p* 13”.

[21] Adăugat marginal, cu litere latine: „Sapien cap 5”.

[22] Lat., în trad.: Am socotit viaţa lor o nebunie şi moartea lor lipsită de slavă şi iată cum sunt socotiţi între fiii lui Dumnezeu, iar soarta lor între sfinţi.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

În afara acestor citate, mai traduce din latină trei verbe și o formulă (păstrându-le de astă dată forma latină în text și dând echivalentul românesc între paranteze): *Orate* (rugați-vă) (550[r]), *Levate* (rădicați) (550[r]) și *Decernimus* (a*m* hotărâ*t*) (551[r]), *ad perpetuam rei memoriam*[23] (în veacinică pomenire acestui lucru) (551[v]) .

Restul citatelor latinești reprezintă diferite alte elemente specifice acestui tip de scriere. Astfel apar:

– definiția canonizării:

Canonizare[24] *est canonica et regulariter statuere, ut aliquis honoretur pro sancto de quo processit, de vita et miraculis diligens inquisitio*[25];

– enunțurile scrise pe steagurile ridicate în cinstea Sfântului Felice, unde sunt rezumate miracolele cele mai importante din viața acestuia, precum:

Felix, ut Sacro intersit / *Ararum relinquit* / *Angelo interim Boues dirigente*[26]

sau:

Felici oranti exhibet Deipara Puerum Jesum / *quo inter ulnas recepto* / *Caelesti gaudio superfunditur*[27];

– citate din Sfinții Părinți, ca:

Extremus virtutis finis est ut faciat ad summum bonorum fastigium parvenire et Deo esse similes quantum nobis conceditur[28];

– formule ritualice, titluri de rugăciuni sau invocații:

Veni Creator Spiritus[29]*, Deus qui corda fidelium*[30], *Ave Maris Stella*[31] etc.;

– rugăciuni înălțate către și pentru sfinții canonizați:

---

[23] Lat., tradus de către Vlad Boțulescu.

[24] Lat., în trad.: „A canoniza înseamnă stabilirea, în mod canonic și normativ, ca cineva să fie onorat ca sfânt și pentru aceasta se trece la cercetarea, cu grijă, a vieții și a minunilor sale". Fragmentul este scris cu litere latine.

[25] Adăugat marginal: „Cano*n* miramur distinct 11".

[26] Lat., în trad.: „Felice la slujbă petrecând / plugul îl lăsă, / iar îngerul îi conduce Boul". Fragment scris cu litere latine.

[27] Lat., în trad.: „Rugându-se Felice, i s-a arătat Fecioara cu Pruncul Isus / pe care primindu-L în brațe / S-a umplut de cerească bucurie". Fragment scris cu litere latine.

[28] Lat., în trad: Scopul ultim al virtuții este să ajungi la deplinătatea tuturor bunătăților și, pe cât ne este dat, să fim asemenea lui Dumnezeu.

[29] Lat., în trad.: „Vino Duhule creator".

[30] Întreg, versul este următorul *Deus qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti*, în traducere: „Dumnezeule care înveți inimile credincioșilor cu lumina Duhului Sfânt".

[31] Lat., în trad.: „Slavă Stelei Mării" , imn închinat Fecioarei Maria de Sf. Bernard de Clairveaux (1090-1153).

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

Oranta pro nobis beati // Pie, Andrea Felix et Catharina[32] și cântăreții au răspunsu: *ut digni efficiamus promissionibus Christi*[33]

– și, poate cel mai interesant, un fragment din bula papală citită în momentul canonizării:

Ad honorem Sancta et individua Trinitatis ad exaltationem Fidej Catholicae et Christianae Religionis augumentum auctoritate D.N. Jesu Christi Beatorum Apostolorum Petri et Paulj, ac nostra matura deliberatione praehabita et Divina ope saepius implorata ac de Venerabilium Fratrum nostrorum S.R.E., Cardinalium, Patriarcharum Arhiepiscoporum, et Episcoporum in urbe existentium consilio; Beatos Pium V Pontificem, Andream Avellinum, Felicem a Cantalicio Confessores, et Catharinam de Bononiam Virginem, Sanctos et Sanctas esse decernimus // et definimus ac Sanctorum Catalogo ad scribimus: statuentes ab Ecclesia Universali illorum memoriam quolibet anno, die eorum natali, nempe Pij die quinta maij inter sanctos confessores Pontifices, Andrea die 10 novembris, et Felicis die decima octava maij inter sanctos confessores non Pontifices; et Catharinae die 9 marty inter Sanctas Virgines non Martyres pia devotione recoli de bene. In nomine Patris et Filij et Spiritus Sancti. Amen[34].

Mult mai puține, dar și mai interesante decât citatele în latină sunt contextele în care Vlad Boțulescu folosește glose grecești. Dacă primele aparțineau originalului scrierii pe care o traducea, apariția cuvintelor scrise cu alfabet grecesc este specifică logofătului. Iată contextele în care ele apar:

„Ce*l* dentâiu închipuia pe Sfântu*l* Felice că fiin*d* e*l* încă λαϊκὸς[35](:în lume adecăte, nu călugă*r*:)” (546[r]). În italiană îi corespunde secvența: „Il primo figurava S. Felice, che essendo ancor *secolare*” (p. 266);

de diminiață s-au începu*t* proțesionea (:*λιτανία*[36]:) (548[v]), iar în italiană: „cominciosi la mattina per tempo la Processione” (p. 270);

[32] Lat., în trad.:„Să ne rugăm pentru fericiții noștri Pius, Andrea, Felice și Caterina!”.

[33] Lat., în trad: „Cu laudă să împlinim făgăduințele Domnului”.

[34] Lat., în trad.: „Spre slava Sfintei și de o ființă Treimi și spre înălțarea credinței catolice și a religiei creștine, întru mărirea Domnului nosru Isus Hristos și a fericiților Apostoli Petru și Pavel, după matura noastră chibzuială, implorând ocrotirea lucrării divine și cu sfatul venerabililor noștri frați SRE, cardinali, patriarhi, arhiepiscopi și episcopi care se află în orașul nostru, spunem că sunt sfinți și sfinte pentru totdeauna și îi scriem în catalogul sfinților: pe Fericitul Papă Pius al V-lea, pe Andrea Avellinus, pe Felice din Cantalice dintre confesori, pe Caterina dintre fericitele fecioare; stabilim comemorarea lor în Biserica Universală în fiecare an de ziua nașterii lor, așadar li se va aduce o pioasă devoțiune astfel: lui Pius în ziua de 15 mai între sfinții papi confesori, lui Andrea în ziua de 10 noiembrie și lui Felice ziua de 18 mai între sfinții confesori, dar nu papi, iar Caterinei în ziua de 9 mai între sfintele fecioare, dar nu martire. În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Amin!”.

[35] Gr., tradus de către autor, cu litere grecești.

[36] Gr., în trad.: *procesiune*.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

vicariu*l* (:τοποτηρητής:) lu Hristos (550^{v}), pentru formula: „il Vicario di Cristo";

„Această ἀποφασις[37] de sfințenie" (551^{r}), traducând: „la sentenza della Canonizazione" (p. 273).

După cum ușor se poate observa, prima oară când cărturarul folosește un cuvânt grecesc simte el însuși nevoia să îl gloseze. Putem presupune, așadar, că nu se aștepta ca „iubitul său cititor" să poată înțelege termenii elevați prin care el încearcă să redea noțiunile originalului. Dacă privim și aria lexicală din care el își selectează cuvintele pe care găsește de cuviință să le explice astfel, putem considera că efortul său nu vizează numaidecât o limpezire a sensurilor pentru receptor, ci reprezintă o încercare de a echivala concepte specifice din două confesiuni diferite. În acest sens pledează și faptul că, în alte locuri, el folosește din plin procedeul explicării în limba română a anumitor noțiuni pe care le socotește greu accesibile. Și nu trebuie trecut cu vederea faptul că, deși traducerile sale sunt făcute în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, personalitatea intelectuală a lui Vlad Boțulescu se cristalizează în prima jumătate a veacului, la Academia domnească din București[38], unde teologia ortodoxă era predată și învățată în limba sa originară, cea greacă[39].

Altă serie de cuvinte străine utilizate în text sunt italienismele. Ele ar trebui să ocupe un capitol aparte în studiul limbii folosite și de multe ori inventate de Vlad Boțulescu. Vom socoti italienism un termen care fie nu a apărut în limba română niciodată sau doar la o dată ulterioară scrierilor din castelul Sforze, fie păstrează grafia cuvântului italian.

Cele mai multe dintre aceste cuvinte redau realități culturale specifice, așa cum sunt, spre pildă, numele ordinelor călugărești. Chiar termenul *capucin* este atestat în limba română abia în secolul al XIX-lea, fiind folosit în publicația lui Mihail Kogălniceanu, „Arhiva românească"[40]. De altfel, DA îl consideră un neologism, împrumutat din franceză și având o dublă etimologie germană (*Kapuziner*) și italiană (*cappuccino*). La Boțulescu îl întâlnim atât cu forma *capucin* (541^{r}), cât și cu aceea de *capuțin* (543^{v}). Așadar, putem considera termenul, pentru a cărui ortografie logofătul însuși are dubii, drept un italienism.

În aceeași zi cu Sfântul Felice din Cantalice au fost canonizate alte trei personaje importante pentru religia Apusului: Andrea Avellino, Papa Pius al V-lea și Caterina de la Bologna. Primul aparținea ordinului teatinilor, înființat în prima jumătate a secolului al XVI-lea de Gaetano dei Conti di Tiene, Paolo Consiglieri,

[37] Gr., în trad.: *hotărâre*.

[38] Acest amănunt din viața logofătului Vlad Boțulescu de Mălăiești se bazează pe mărturia cărturarului bulgar Parteni Pavlovici, a cărui *Autobiografie* este citată de Dan Horia Mazilu, în *„Viața lui Varlaam și Ioasaf" tradusă din italiană* (vezi Mazilu 1991, p. 164–165).

[39] Pentru raporturile între limba românească slavonă și ce grecească de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, a se vedea, printre altele, Elian 1988.

[40] A se vedea DA, s.v. *capuțin*, cu indicația Arhiva R. II, 192.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

Bonifacio da Colle, şi Giovanni Pietro Carafa, sub Papa Paul al IV-lea[41]. Boţulescu păstrează ca atare denumirea ordinului, care niciodată nu a fost consemnat în vreun dicţionar românesc, şi nu traduce nici sintagma care descrie forma de organizare a acestuia: *chierici regolari* (543^{v}), adică unde călugării trăiesc în comunitate: „Andreiu Avellino de*n* cinstita ceată a părinţilo*r* chierici regolari că să chiamă teatini”(543^{v}).

Un statut ambiguu are termenul *dominican*, prin care se denumeşte ordinul din care făcea parte Papa Pius al V-lea. El este atestat[42] la noi încă din 1702, în *Pânea pruncilor*, cu forma *duminecan* (DÎLR, s.v. *duminican*; autorii îl explică prin lat. *dominicanus* şi prin apropiere formală de *duminică*). În ciuda acestui fapt, DLRLV–TR nu îl consemnează deloc, în timp ce DLR îi dă prima atestare la Petru Maior, iar ca etimon francezul *dominicain.* Nici măcar nu înregistrează printre formele sale pe cea din *Pânea pruncilor*, ci doar varianta *domenican*. La Vlad Boţulescu termenul apare în contextul „părinţii domenicani” (547^{v}) şi este parafrazat: „den orânduiala slavnică a sfântului Domeni*c*”, sintagmă ce traduce „illustrissimo Ordine di San Domenico” (268). Avem toate motivele să credem că forma *domenican*, precum şi slaba atestare a cuvântului în textele anterioare celui despre canonizarea Sfântului Felice sunt suficiente argumente pentru a considera termenul un italienism. Socotim, de asemenea, că DLR ar trebui să ţină seama de atestările din secolul al XVIII-lea şi să accepte măcar o etimologie dublă a cuvântului, din franceză şi din italiană.

În fine, un alt cuvânt care păstrează numele unui ordin religios este *Oblati*, în contextul „adunarea ce să numescu Oblati de Mila*n*” (546^{v}), pentru expresia italiană „Congregazione degli Oblati di Milano” (267). Numele acestui ordin apare şi în latină: „Oblatorum congregatione”. Povestea ordinului este legată direct de aceea a Sfântului Felice, deoarece acesta a fost sfătuitorul celor care l-au întemeiat în 1578 – Filippo de Nerri şi Charles Borromeo.

O altă categorie de termeni italieni pe care îi regăsim aproape ca atare în textul lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti desemnează nume de instituţii şi funcţii fără corespondent în cultura veche românească. Termenul ***conţistorium*** apare în mai multe expresii precum: ***conţistorium*** *de obşte* (544^{r}) pentru *publico* ***concistorio*** (264), *avocatul* ***conţistoriului*** (544^{r}) pentru *Avvocato* ***Concistoriale*** (264). Credem că el poate fi considerat un italienism în textul lui Boţulescu, deşi se mai întâlneşte într-un document din anul 1752 cu forma *conjiştorium*. Totuşi, aici este socotit a fi ajuns pe filieră maghiară, din *konzisztórium*, la rândul său provenit din latinescul *consistorium* (cf. DÎLR). Această ipoteză este susţinută, pe de o parte, de forma în care cuvântul este scris, echivalarea grupului *ci* cu ***ц*** fiind modalitatea de transcrie-

[41] Cf. *Catholic Encyclopedia*, s.v. *theatines*.

[42] În scris, în româneşte; altminteri relaţiile ordinului dominican cu ţările române sunt mult mai vechi; a se vedea, printre altele, Gross 2004, p. 172–180.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

re a cuvintelor italienești a lui Vlad Boțulescu[43], iar, pe de altă parte, de sensul cuvântului. În textul din 1752 publicat de N. Iorga și ulterior în apariţiile sale, mai ales în zona Ardealului, termenul era folosit cu sensul de „organ administrativ și disciplinar pe lângă mitropolii și episcopii” (cel puțin așa reiese din exemplele furnizate de DA). În schimb, Boțulescu îl folosește pentru a desemna „Adunarea cardinalilor prezidată de papă”.

Sintagma *secretariul brevilor* (544[r]), pentru *Segretario de'Brevi* (264), desemnează o instituție care astăzi nu mai există. Este vorba despre un departament al administrației pontificale care se ocupa de redactarea în limba latină a corespondenței dintre papă și diverși principi, a discursurilor pe care acesta trebuia să le țină în Consistorium sau a scrisorilor apostolice adresate credincioșilor. Un derivat al lui *brevi*, anume *brevă*, provenind din italianul *breve*, este înregistrat de MDA și DEX; înseamnă „scrisoare papală mai puțin solemnă decât bula”. Nici un alt dicționar nu consemnează vreun cuvânt din această familie lexicală.

Un cuvânt din aceeași serie, a cărui primă atestare o aflăm în scrierea lui Vlad Boțulescu, este *prelat* (545[r]) (*prelaților*, 545[r]) pentru *Prelato* (265) (*Prelati*, 265). El este citat de DLR abia în *Hronicul* lui Gh. Șincai, provenind, conform aceleiași surse, din lat. *prelatus*, germ. *Prelat*, fr. *prélat*.

Și expresa *maestrul de țeremonii* (549[r]) pentru *Maestro delle cerimonie* (271) pare a-și avea o primă apariție în traducerea la care ne referim, altminteri găsindu-se abia în *Dicționariul limbei romane* al lui A. T. Laurian și I. C. Massim.

Anumite elemente ale recuzitei ceremoniei sunt desemnate prin termeni uneori voit italienizați. Amintim, astfel, cuvântul *palc* „loc mai ridicat într-o sală de spectacole destinat spectatorilor” (cf. DLR), care traduce italienescul *palchi* (268) și care este înregistrat în DLR ca un italienism apărut pentru prima dată în „Curierul românesc” în 1846.

Termenul *nicchie* (267 și 268) nu a avut vreun ecou în limba română, care, la jumătatea secolului al XIX-lea, l-a împrumutat pe omologul său francez, *niche*, bineînțeles cu forma *nișă*. Vlad din Mălăiești redă noțiunea prin cuvântul italian: *nichiile*, *nichie* (547[r]).

Cuvintele *capela* și *stemate* traducând italienele *cappella* și *stimmate* sunt redate cu litere chirilice și grafie italienizantă: ***капєлла*** (548[v]), respectiv ***стємматє*** (549[r]). La fel *standardi* (549[r]) și *Arhiconfraternità* (549[r]) sunt păstrate ca atare de către Vlad Boțulescu. Pentru ultimul termen nu apare nici un echivalent românesc și nici pentru *capela*, în schimb *standardi* este explicat în paranteză prin „mari steaguri”, iar *stemate* prin „coroane”.

[43] Faptul se poate ușor vedea urmărind mai ales vocabularul irochez-român pe care cărturarul îl transcrie și a cărui ediție am citat-o mai sus.

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

Substantivul *piviale* (270) înseamnă „mantie preoțească, stită”[44]. De obicei, pentru veșmântul respectiv se folosea, chiar în spațiul occidental, un cuvânt derivat din latinescul *cappa*; *piviale* sau, în franceză, *pluviale* este o denumire târzie, legată de faptul că acesta se purta în spațiul extraliturgic, cu precădere în timpul procesiunilor, având și menirea de a apăra preotul de vremea rea. Cuvântul, destul de rar și în italiana actuală (după cum reiese din faptul că dicționare mai simple, destinate utilizatorului mediu de limbă italiană, nici nu-l mai reține), nu a apărut niciodată în limba română. Boțulescu îl folosește cu forma italiană „cu sfintele veșminte, cu piviale și cu mitră” (548^{v}).

Exemplele pot continua, dar nu ne propunem aici o expunere exhaustivă a italienismelor folosite de Vlad Boțulescu. Destul să arătăm că, până și „iubitului cititor” din zilele noastre, oricât de binevoitor ar fi, îi trebuie un efort oarecare pentru a înțelege pe deplin realitățile unei ceremonii dintr-o cultură diferită, pe care cărturarul le exprimă uneori în fraze latinești, echivalente grecești și italienisme nemaiîntâlnite. Pare că traducătorul mizează pe această diferență pentru a-și uimi compatrioții, pentru a le înfățișa, dincolo de conținutul propriu-zis al textului, spectacolul oferit de insolitul limbajului. Or, această pasiune pentru filologie dă o aură de intelectual rafinat figurii de aventurier enigmatic a logofătului Vlad Boțulescu de Mălăiești.

BIBLIOGRAFIE

Barindi 2004–2005 = Mauro Barindi, *Estudio Linguistico y Literario del Manoscrito Cod. Slav. 73 (1764) de la Biblioteca Nacional de Austria (Viena) – Viața Sfîntului Iosafat de Vlad Boțulescu*. Teză de doctorat. Coordonator: Eugenia Popenga Chelaru, Universidad Complutense de Madrid, 2004–2005.

Catholic Encyclopedia = Charles G. Herbermann *et alii* (eds.), *The Catholic Encyclopedia*, vol. I–XV, New York, Robert Appleton Company, 1907–1912.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

Dima 2012 = Cristina-Ioana Dima, *Un vocabulaire iroquoise-roumain traduit au XVIIIe siècle*, în RRL, LVII, 2012, nr. 3, p. 291–303.

DÎLR = Gh. Chivu, Em. Buză, Al. Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, Editura Științifică, 1992.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2011.

DLRLV–TR = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Elian 1988 = Al. Elian, *Cultura teologică în epoca brâncovenească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVI, 1988, nr. 11–12, p. 104–115 (comunicare prezentată în cadrul Simpozionului dedicat aniversării a 300 de ani de la apariția *Bibliei de la București*).

[44] Mai exact, este vorba despre un „veșmânt lung și larg, fără mâneci, ca o pelerină, de culoare purpurie, împodobită pe laturi cu niște benzi, numite «fâșii» sau «râuri»; [...] e îmbrăcată de arhiereu la anumite slujbe la care nu îmbracă stiharul și sacosul (la Vecernie și Litie sau Privighere, la sfințirea apei, la Maslu, la închinarea la icoane dinainte de Liturghie, în procesiuni)” (*Liturgica teoretică – manual pentru seminariile teologice*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1978).

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)

Gianfelice 1990 = Felice Gianfelice, *San Felice da Cantalice tra riforma cattolica e riforma protestante*, în Maceroni–Tassi 1990, p. 92–93.
Goodich 2007 = Michael E. Goodich, *Miracle and Wonders. The Developement of the Concept of Miracle 1150–1350*, University of Haifa, 2007.
Gross 2004 = Lidia Gross *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV–XVI)*, Cluj-Napoca, Editura Grinta–Presa Universitară Clujeană, 2004.
Lexicon Capucinum = Lexicon Capucinum. Promptuarium historico-bibliographicum Ordinis Fratrum minorum Capucinorum (1525-1950), Biblioteca del Colegio Internacional de S. Lorenzo de Brindis, Roma, 1951.
Maceroni–Tassi 1990 = Giovanni Maceroni, Anna Maria Tassi, *San Felice da Cantalice, il suoi tempi, il culto e la diocesi di Cittaducale dalle origini alla canonizzazione del santo*. Convegno di Studi Storici nel IV Centenario della morte di S. Felice da Cantalice, Rieti–Cantalice–Cittaducale, 28–29–30 settembre 1987, Roma, Editrice Il Velino, 1990.
Mannetti 1990 = Tarcisio Riccardo Mannetti, *Bibliografia su S. Felice da Cantalice appunti*, în Maceroni–Tassi 1990, p. 109–152.
Mazilu 1991 = Dan Horia Mazilu, *Vocația europeană a literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1991, p. 164–165.
MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
Olar 2011 = Ovidiu Olar, *Aventuriers du XVIIIe siècle. Radu/Rodolphe Cantacuzène et l'Ordre Constantinien*, în „Revista istorică", s.n., XXII, 2011, fasc. 3–4, p. 385–398.
Timotin–Olar 20011 = Andrei Timotin, Ovidiu Olar, *La paternité du texte sur „La Fortune de la maison Ottomane" traduit par Vlad Boțulescu*, în RESEE, XLIX, 2011, nr. 2, p. 189–195.
Timotin 2012 = Emanuela Timotin, *Traduire de l'italien au roumain au XVIIIe siècle.* ***La vie de Skanderbeg*** *traduite par Vlad Boțulescu*, în *Actes du Symposium International "Le livre. La Roumanie. L'Europe", 4ème édition, 20–23 Septembre 2001*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 369–381.

THE CANONIZATION IN CATHOLIC AREA – A PHILOLOGICAL PERFORMANCE DEDICATED BY VLAD BOȚULESCU TO HIS "BELOVED READER"

(*Abstract*)

The article presents for the first time the Vlad Boțulescu's Romanian translation of a text concerning the canonization of Saint Felix from Cantalice. It was kept in the same codex with The World Chronicle (ms. 68 ex-Brera 317 from the Archivio di Stato from Venice) though it was a different piece of work. The confruntation between the original Italian book, *Ristretto Della Vita, Miracoli, e Canonizzione di S. Felice de' Porri da Cantalice Capuccino* and the Romanian version brought some conclusions about the manner of translating. We have observed that the Romanian scholar kept some expressions in latin from the original, he gave the greek equivalent of some notions and concepts and preserved a lot of Italian terms. All these aspects illustrate the difficulty to transpose in the Romanian language from 18th century a text coming from a different cultural area.

Cuvinte-cheie: *Vlad Boțulescu, Sfântul Felice din Cantalice, secolul al XVIII-lea, italiană, latină, greacă*.
Keywords: *Vlad Boțulescu, Saint Felix from Cantalice, 18th century, Italian, Latin, Greek*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie, 13
cristinaioana22@yahoo.com

BDD-A1703 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:26 UTC)